

М.І. Стегней (Мукачівський державний університет, Україна)
**СУЧАСНІ НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО
РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ:
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД І УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ**

У статті обґрунтовано методологічні та прикладні засади сталого розвитку сільських територій як складової державного регулювання економікою України. Виявлено перспективні напрямки подальших досліджень державного регулювання соціально-економічним розвитком сіл.

Ключові слова: сталий розвиток, сільські території, державне регулювання.

Рис. 1. Літ. 14.

М.И. Стегней (Мукачевский государственный университет, Украина)
**СОВРЕМЕННЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ
УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ:
ЕВРОПЕЙСКИЙ ОПЫТ И УКРАИНСКИЕ РЕАЛИИ**

В статье обоснованы методологические и прикладные основы устойчивого развития сельских территорий как составляющей государственного регулирования экономики Украины. Выявлены перспективные направления дальнейших исследований государственного регулирования социально-экономического развития сел.

Ключевые слова: устойчивое развитие, сельские территории, государственное регулирование.

М.І. Stehnei (Mukachevo State University, Ukraine)
**CURRENT TRENDS IN MAINTENANCE OF SUSTAINABLE
DEVELOPMENT FOR RURAL TERRITORIES:
EUROPEAN EXPERIENCE AND UKRAINIAN REALIA**

The article grounds the methodological and applied bases for sustainable development of rural territories as a component of state regulation of Ukraine's economy. Prospective directions for further research in the field of state regulation of socioeconomic development of villages are determined.

Keywords: sustainable development; rural territories; state regulation.

Постановка проблеми. Прагнення України до інтеграції у європейське співтовариство потребує розробки заходів і механізмів сталого розвитку українського села та якнайскорішого прийняття рішень у цій сфері розвитку людського потенціалу нашої держави. Без подолання негативних тенденцій у розвитку сільських територій, на яких проживає майже третина населення України, наша країна не зможе ефективно конкурувати з іншими країнами. Низький рівень життя сільського населення загрожує відпливом найбільш активної та працездатної його частини до міст, активізує зовнішню трудову міграцію, що посилює занепад сільських територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні основи регулювання розвитку ринкового господарства були започатковані В. Ойке-ном [10], Я. Тінбергеном [13] та іншими. Пошуком ефективних методів управління займався Е.Н. Ведута, який зробив значний внесок у дослідження цих питань [2]. Результати досліджень проблеми ефективного державного регулювання розвитку сільських територій викладені в працях вітчизняних науковців: І.О. Іртішевої [3–5], А.В. Ключник [6–8], С.В. Майстро [9] та інших.

Невирішені частини проблеми. У вищезгаданих дослідженнях закладене вагоме методологічне та методичне підґрунтя для дослідження проблем забезпечення сталого розвитку сільських територій. Проте в Україні поки що відсутнє єдине бачення програмно-цільового підходу в управлінні та методичних основ формування концепції соціально-економічного розвитку сільських територій, не визначені технології розробки стратегій і пріоритетів розвитку, методи оцінювання ефективності досягнення цілей та інструменти їх реалізації.

Метою дослідження є обґрунтування методологічних і прикладних засад сталого розвитку сільських територій як складової державного регулювання економіки України, а також виявлення перспективних напрямків подальших досліджень державного регулювання соціально-економічного розвитку сіл на основі аналізу наукової літератури українських і зарубіжних вчених.

Основні результати дослідження. Нинішні умови потребують дієвих механізмів створення сприятливих умов для комплексного розвитку сільських територій, високоефективного конкурентоспроможного як на внутрішньому, так і зовнішньому ринку аграрного сектору, розв'язання соціальних проблем села, гарантування продовольчої безпеки країни, збереження селянства як носія української ідентичності, культури і духовності. Такі механізми визначені у пріоритетах діяльності Міністерства аграрної політики і продовольства України та Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 року. Однак слід підкреслити, що вирішення вказаних проблем пов'язано насамперед із розробленням системи формування й ефективного розвитку економічного потенціалу сільських територій [8, 3].

Сільські території відіграють важливу роль у процесі функціонування будь-якої держави. В середньому у світі сільські території складають 75% від загальної площі, де проживає 51% всього населення світу. На даних територіях виробляється 32% світового ВВП.

Сучасний стан соціально-економічної інфраструктури сільських територій підтверджує наявність глибокої кризи. Скрутне становище економіки села, тривале недофінансування соціальної сфери призвели до загрози фізичного руйнування її матеріально-технічного потенціалу. Динаміка введення в експлуатацію загальної площі житла в розрізі міських і сільських поселень дає можливість зробити висновок про тимчасове нарощування обсягів збудованого житла як у міських поселеннях, так і в сільській місцевості. Але навіть до показників 1990 р. ще надто далеко.

Державне регулювання виступає основним напрямом забезпечення сталого розвитку українського села та засобом забезпечення рівноваги економіки України. Методи, форми й масштаби державного регулювання визначаються характером і гостротою економічних, соціальних, екологічних та інших проблем в конкретних умовах місця й часу.

Державне регулювання сучасної вітчизняної економіки передбачає її переведення на інтенсивний шлях розвитку з послідовним скороченням видатків на екстенсивне зростання і забезпеченням вкладень в інтенсифікацію ефективного використання й оновлення вже створеного господарського потенціалу. В період здійснення в Україні низки економічних реформ потрібні зусилля для поживлення розвитку сільських територій з метою забезпечення

їх стабілізації й економічного піднесення. Такі перспективи вимагають використання певних засобів, механізмів та інструментарію державного регулювання економіки.

Відповідно до концепції економічної політики, запропонованої голландським економістом, першим лауреатом Нобелівської премії з економіки Я. Тінбергеном [13], складовими економічної політики є: ключові цілі суспільного добробуту (набір макроекономічних показників); інструменти, якими володіє уряд (4 групи: бюджетно-податкові або фіскальні, грошово-кредитні або монетарні, регулюючі доходи та зовнішні, зокрема, маніпуляції з валютним курсом); модель, яка поєднує цілі та інструментарій і дозволяє визначити оптимальний масштаб політичних дій [9]. В сучасних умовах ця теорія, разом з працями німецького економіста В. Ойкена [10], є базовою при формуванні системи державного регулювання соціально-економічних процесів розвитку. Сучасні науковці все більше звертають увагу на проблеми невизначеності, які є досить різноманітними. Так, в умовах невизначеності уряд не може знати точно, який вплив справлять його заходи на цільові показники. До проблем невизначеності можна віднести часові лаги між виникненням тієї чи іншої небезпеки з прийняттям рішень та їх економічним ефектом.

Для державного регулювання економіки в ринкових умовах господарювання характерним є компіляція системи типових норм і заходів законодавчого, виконавчого та контролюючого характеру, які здійснюють державні установи та суспільні організації з метою стабілізації й адаптації соціально-економічної системи до існуючих умов, яким притаманна мінливість. Процес державного регулювання соціально-економічних явищ і процесів передбачає послідовне дотримання норм і виконання комплексу організаційних, економічних, фінансових, управлінських заходів, які виступають складовими компонентами ефективної політики забезпечення сталого суспільного розвитку.

Варто погодитися з думкою А.В. Ключник, що соціально-економічний і екологічний розвиток сільських територій є одним із найбільш пріоритетних напрямків стратегії розвитку більшості розвинених держав світу та Європейського союзу зокрема. Ефективна реалізація державних програм стратегічного розвитку залежить від соціально-політичних особливостей кожної країни, від географічних і кліматичних умов, від сучасного стану економічного розвитку та рівня життя населення [6, 135].

І.О. Іртищева та А.Я. Сохнич зазначають, що підприємництво є одним із основних чинників формування і розвитку соціально орієнтованої ринкової економіки. Без створення правових, економічних, організаційних, інституційних і соціальних передумов для підприємництва економіка України неспроможна функціонувати в конкурентному світі. Створення сприятливих умов для розвитку різних форм підприємництва й урізноманітнення господарської діяльності на селі повинно стати основним завданням державної, регіональної та місцевої влади. Акцентування традиційним селом нових, неаграрних функцій через розвиток підприємництва сприятиме самозайнятості населення, збільшенню його доходів і підвищенню рівня життя у сільській місцевості в цілому. Туристсько-рекреаційна функція може стати однією з найважливіших неаграрних функцій села, яка реалізується через

функціонування підприємницьких структур різного типу у сфері сільського туризму [4, 80].

Для України важливим є вивчення зарубіжних навиків формування сталого розвитку сільських територій, аналіз їхніх закономірностей і тенденцій розвитку. Особливо корисним для вітчизняної економіки, в контексті європейської інтеграції, повинен стати досвід країн Європейського Союзу.

Європейський Союз приділяє велику увагу розвитку сільських територій, адже у 27 країнах ЄС частка сільських жителів становить 27,1% (згідно з класифікацією за щільністю населення), причому на переважно сільських територіях (за класифікацією на регіональному рівні) проживає 20,1% загальної чисельності населення, а частка зайнятих у сільському господарстві коливається в межах 3–4% загальної кількості працюючих. Політика розвитку сільських територій у європейських країнах здійснюється в рамках Спільної аграрної політики (САП) ЄС [14]. Протягом своєї еволюції САП ЄС поступово відходила від принципів, що базувались на територіальному поділі, переорієнтовуючись на підходи, пов'язані з територіальною координацією та компромісними рішеннями. Пріоритетами політики розвитку сільських територій ЄС на 2007–2013 рр. стали конкурентоспроможність, середовище й управління земельними ресурсами, багатофункціональне село та якість життя.

Спільна аграрна політика ЄС поєднує елементи регуляторно-ринкової, цінової, зовнішньоторговельної й структурної політики. Оскільки в аграрній економіці галузевий і територіальний фактори інтегровані в одне ціле, поступово цілі САП ЄС змістилися з вирішення проблем сільського господарства до завдань розвитку сільських територій. Тому, говорячи про сучасну аграрну політику ЄС, треба розуміти, що вона формувалася та функціонує на фундаменті та у рамках регіональної, насамперед структурної, політики. САП ЄС в широкому розумінні – це напрям загальної політики ЄС, спрямований на:

- покращення правового регулювання відносин в аграрній сфері;
- вдосконалення адміністративних відносин між відповідними інститутами та суб'єктами господарювання в сільському господарстві;
- прийняття економічно доцільних та ефективних регуляторних актів, які посприяють підвищенню конкурентоспроможності сільського господарства ЄС і розвитку сільської місцевості;
- сприяння подальшій лібералізації сільського господарства ЄС згідно з вимогами СОТ [14].

Важливе значення для організації ефективного розвитку сільських територій Європейського Союзу має створення спеціалізованих інституцій. З 1988 р. діє Європейська робоча група з питань розвитку сільських територій та відновлення села (ARGE). Для забезпечення фінансування програм розвитку сільських територій створено такі важливі інституції як Європейський фонд регіонального розвитку (ERDF), Європейський соціальний фонд (ESF), Європейський сільськогосподарський фонд орієнтації та гарантій (EAGGF), Фонд фінансових інструментів підтримки рибальства (FIFG) тощо [11].

Європейський досвід регулювання розвитку сільського господарства засвідчує високу якість регуляторної політики, яка проявляється не лише у послабленому оподаткуванні господарюючих суб'єктів, але й у розвиненій і

диверсифікованій системі дотування, субсидування та відшкодування витрат на страхування сільськогосподарської діяльності.

Розвинуті країни світу активно субсидують аграрний сектор також і з міркувань продовольчої безпеки й мінімізації загрози надлишкової міграції сільського населення в міста і за кордон тощо. Величина таких субсидій в країнах ЄС може перевищувати 50% від вартості сільськогосподарської продукції. За існуючими оцінками, майже на дві третини обсягів сільськогосподарської продукції, що реалізується на внутрішньому ринку ЄС, поширюються державні заходи підтримки [3].

У деяких економічно розвинених країнах ЄС, зокрема Норвегії й Австрії, частка державних витрат на підтримку національного сільськогосподарського виробництва наближається або навіть може перевищувати частку результатів сільськогосподарського виробництва у ВВП. Такий значний рівень державної підтримки сільгоспвиробництва в країнах ЄС безпосереднім чином пов'язаний з забезпеченням умов для агроформувань витримувати конкурентний тиск, впроваджувати інноваційні технології, а також займатися вирощуванням екологічно чистої продукції [5].

Розвинена мережа спеціалізованих інституцій ефективного розвитку сільських територій ЄС, наявність здорової конкуренції серед сільгоспвиробників й орієнтири на еколого-соціально-економічну стабільність забезпечують умови для ефективного макроекономічного розвитку та можливість реального прогнозування показників макrorівня і розвитку аграрного ринку. У цьому аспекті особливо цікавим для України є принцип передбачуваності цінової політики Європейського Союзу [14].

Стабільності аграрному сектору ЄС надає також спеціалізована система сільськогосподарського кредитування та страхування, яка ґрунтується на діяльності спеціалізованих установ кредитування фермерів, кооперативних і земельних банках, інших фінансових інститутів. Досить поширеною в європейських країнах є практика державного фінансування придбання засобів виробництва для сільського господарства. Крім того, система компенсаційних платежів з державного бюджету страхує фермерів на випадок несприятливих погодних умов, повеней, епідемій тощо. Також існують бюджетні платежі, пов'язані з «регіональною підтримкою», завдяки яким у фермерів з'являється можливість ведення сільськогосподарського виробництва на розширеній основі в зонах з несприятливими погодними умовами [9].

Водночас, досліджуючи проблематику формування державної політики розвитку сільських територій у контексті європейської інтеграції України, не можна оминати увагою той факт, що протягом останніх років у самому ЄС відбувається зміна підходів до визначення пріоритетів САП ЄС. Відтак, економічна інтеграція України та ЄС передбачає наближення завдань розвитку українського сільськогосподарської виробництва до європейських стандартів. У цьому контексті важливо враховувати сучасні тренди та пропозиції щодо реформування САП, серед яких слід відмітити: а) скасування виплат фермерам для підтримки їхніх доходів, натомість необхідною є концентрація ресурсів на інтенсивному розвитку сільських територій і сумісних із природними умовами видів агровиробництва; б) поступове скорочення прямих виплат та інстру-

ментів регулювання ринку (у перспективі – повне скасування); в) бюджет, призначений на прямі виплати, перенаправляти на фінансування заходів з розвитку сільських територій і популяризацію якісної агропродукції, стимулювання споживання здорових продуктів на території ЄС і за її межами [12].

Аграрна політика ЄС постійно змінювалася і вдосконалювалася на користь ринково орієнтованих реформ. До ЄС входить ряд країн, де сільське господарство не має природних переваг. Сільське господарство України характеризується значним природноресурсним потенціалом і має можливості для поступового наближення до вимог САП ЄС. При цьому не йдеться про необхідність прямого копіювання аграрної політики ЄС. Але з огляду на чинники, завдяки яким державам Заходу вдалося забезпечити своє населення достатньою кількістю продуктів харчування за доступними цінами, а також зробити галузь сільського господарства технічно оснащеною й високопродуктивною, Україна може за допомогою відповідного законодавства та цілеспрямованої політики з використанням європейського досвіду створити умови для розвитку ефективних виробничих, збутових, переробних і розподільних структур.

Державне регулювання є основним напрямом забезпечення сталого розвитку українського села та засобом забезпечення рівноваги економіки України. Методи, форми й масштаби державного регулювання визначаються характером і гостротою економічних, соціальних, екологічних та інших проблем у конкретних умовах місця і часу. Для державного регулювання економіки в ринкових умовах господарювання характерним є компіляція системи типових норм і заходів законодавчого, виконавчого та контролюючого характеру, які здійснюють державні установи та суспільні організації з метою стабілізації й адаптації соціально-економічної системи до існуючих умов, яким притаманна мінливість.

Державне регулювання сучасної вітчизняної економіки передбачає її переведення на інтенсивний шлях розвитку з послідовним скороченням видатків на екстенсивне зростання і забезпеченням вкладень в інтенсифікацію ефективного використання й оновлення вже створеного господарського потенціалу. В період здійснення в Україні низки економічних реформ потрібні зусилля для поживлення розвитку сільських територій з метою забезпечення їх стабілізації й економічного піднесення. Такі перспективи вимагають використання певних засобів, механізмів та інструментарію державного регулювання економіки.

Основними критеріями стійкого сільського розвитку є підвищення ефективності сільського господарства, диверсифікація сільської економіки в цілому, продовольча безпека країни, природний приріст сільського населення, підвищення рівня та якості життя на селі, дотримання соціального контролю над історично освоєними територіями, поліпшення родючості ґрунту й екологічної ситуацію в сільських районах.

Перелічені критерії забезпечуються різними заходами, раціональне поєднання яких і становить сутність політики стійкого сільського розвитку. Можна виділити 5 основних напрямів цієї політики, які перетинаються з аграрною, соціально-демографічною, екологічною та їх інституційним забезпеченням (рис. 1).

Рис. 1. Стратегічні напрями політики стійкого сільського розвитку, побудовано за даними [5]

Отже, напрями політики сільського розвитку багатогранні, тісно переплітаються з іншими видами політики, вимагають системного підходу. Це надзвичайно складний об'єкт управлінського впливу – сільська спільнота.

В процесі формування в Україні програми сталого економічного розвитку важливим є досвід європейських країн. У країнах Європи стійкий економічний розвиток сільських територій – це головний аспект програми розвитку Європейського Союзу, фундаментальний принцип усієї економічної політики.

Пріоритетність економічного розвитку сільських територій у країнах Європейського Союзу відображає той факт, що щорічно з бюджету виділяється більше 30 млрд. євро на структурні економічні перетворення для недостатньо розвинених регіонів, більшість з яких – це сільські території, що можна порівняти з витратами на сільське господарство.

В Україні система політичних заходів щодо сільських територій формується відповідно до визначених державою пріоритетних цілей та з урахуванням інтересів конкретних регіонів. Так, у лютому 2010 р. на засіданні Кабінету Міністрів України схвалено «Концепцію Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року» [1]. Мета даної програми полягає у підвищенні рівня життя сільського населення, охороні навколишнього природного середовища, збереженні природних, трудових і виробничих ресурсів, підвищенні конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва. Концепція передбачає шляхи і способи розв'язання проблем

сільських територій. Так, зокрема, планується створення сприятливих умов для проживання населення на сільських територіях шляхом впровадження соціальних стандартів і нормативів відповідно до європейських, розвиток об'єктів соціальної інфраструктури, сприяння створенню комунальних підприємств для побутового обслуговування сільського населення та благоустрою сільських населених пунктів, підвищення якості освітніх послуг, розвиток сільського аграрного туризму, народних промислів, підприємництва, розвиток органічного сільськогосподарського виробництва, організація гуртовороздрібних ринків сільськогосподарської продукції тощо. Виконання Програми повинно забезпечити підвищення рівня зайнятості та збільшення доходів сільського населення, розвиток інженерної та соціальної інфраструктури сільських населених пунктів і поліпшення екологічної ситуації у сільській місцевості. Видатки для виконання Програми будуть здійснюватися за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, а також сільських і селищних громад, приватних інвестицій. Крім того, залучатиметься і міжнародна технічна та фінансова допомога.

Незважаючи на існуючу низку державних заходів і програм, функціонуюча система цілей та інструментів сучасної політики України, узгодження загальнодержавних і регіональних інтересів при формуванні й реалізації політики розвитку сільських територій, на жаль, є недостатньо дієвими і потребують удосконалення. Сукупність інструментів регулювання розвитку сільських територій охоплює: програмування розвитку окремих територіальних утворень, регулювання міжбюджетних відносин, запровадження спеціального режиму інвестування, централізовані капіталовкладення та інвестиційні субвенції, регулювання транскордонного й прикордонного співробітництва. Проте практичне використання цих інструментів не можна назвати повним та ефективним. Основною проблемою сучасної політики розвитку сільських територій України є відсутність послідовного й безперервного контролю та належного рівня відповідальності за прорахунки й невиконання намічених зобов'язань.

Аналізуючи вище викладене, можна зробити такі **висновки**:

1. Сільські території є надзвичайно складним об'єктом управлінського впливу. Аналіз статистики та динаміки соціально-економічного розвитку сільських територій дає змогу виокремити пріоритетні напрями державної політики, спрямованої безпосередньо на забезпечення стійкого підвищення рівня та якості життя сільського населення. Сучасний рівень соціальної інфраструктури села створює реальні передумови для погіршення соціально-демографічної ситуації в сільській місцевості. Подолання проблем, що склалися в цій галузі, вимагає безпосереднього втручання держави шляхом фінансування конкретних цільових програм соціального розвитку села.

2. В країнах Європи стійкий економічний розвиток сільських територій є головним аспектом програми розвитку Європейського Союзу, фундаментальним принципом усієї економічної політики розвитку сільських територій. Пріоритетність економічного розвитку сільських територій в країнах Європейського Союзу відображає той факт, що щорічно з бюджету виділяється більше 30 млрд. євро на структурні економічні перетворення для недостатньо

розвинених регіонів, більшість з яких – це сільські території, що можна порівняти з витратами на сільське господарство.

3. Досвід країн ЄС є доцільним для України з точки зору вдосконалення інфраструктури аграрного ринку й організації товаропотоків, досягнення паритету цін в АПК, визначення ролі державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників тощо. Після вступу в ЄС сусідніх країн для України членство в ЄС стало реальною пріоритетною перспективою, прискорити яку можуть економічні реформи і зростання рівня економічного розвитку нашої країни.

1. Про схвалення Концепції Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України 03.02.2010 №121-р // zakon1.rada.gov.ua.

2. *Ведута Е.Н.* Государственные экономические стратегии. – М.: Российская экономическая академия, 1998. – 440 с.

3. *Іртищева І.О., Потапенко О.М.* Європейський досвід економічного розвитку сільських територій: проблеми адаптації // Економічна безпека держави і науково-технологічні аспекти її забезпечення: Праці III науково-практичного семінару з міжнародною участю (20–21 жовтня 2011 р.) / Відпов. ред. Є.М. Письменний, Н.В. Караєва. – Черкаси, 2011. – С. 197–204.

4. *Іртищева І.О., Сохнич А.Я.* Агротуризм – основа розвитку сільських територій // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Сучасні проблеми розвитку сільських територій: Збірник наук. праць / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; Редкол.: В.С. Кравців (відп. ред.). – Вип. 6. – Львів, 2011. – С. 75–81.

5. *Іртищева І.О., Сохнич А.Я.* Інноваційний розвиток сільських територій: адаптація міжнародного досвіду в національних реаліях: Монографія. – Миколаїв: Дизайн та поліграфія, 2012. – 172 с.

6. *Ключник А.В.* Зайнятість населення сільських територій: проблеми та стратегічні напрями їх вирішення // Регіональна економіка. – 2011. – №1. – С. 134–139.

7. *Ключник А.В.* Роль зовнішньоекономічної діяльності у розвитку сільських територій Миколаївської області // Сучасні тенденції розвитку аграрної економіки / Під ред. Ю.О. Нестерчук. – Умань: Сочінський, 2011. – С. 67–71.

8. *Ключник А.В.* Формування і розвиток економічного потенціалу сільських територій України: Монографія. – Миколаїв: Дизайн та поліграфія, 2011. – 468 с.

9. *Майстро С.В.* Сутність та напрями державного регулювання аграрного ринку в зарубіжних країнах // www.academy.gov.ua.

10. *Ойкен В.* Основные принципы экономической политики: Монографія. – М.: Прогресс, 1995. – 496 с.

11. Проблеми та перспективи розвитку сільських територій України (на прикладі Карпатського регіону): Наук.-аналіт. доповідь. – Львів: Інститут регіональних досліджень, 2011. – 60 с.

12. Спільна аграрна політика Європейського союзу: можливості та виклики для України: Аналітична доповідь. – К.: Національний інститут стратегічних досліджень, 2011. – 19 с.

13. *Тинберген Я., Бос Х.* Математические модели экономического роста / Пер с англ.; Ред. М.М. Голанский. – М.: Прогресс, 1967. – 174 с.

14. Situation and prospects for EU agriculture, December, 2010 / European Commission Directorate-General For Agriculture And Rural Development. Directorate L. Economic analysis, perspectives and evaluations // ec.europa.eu.

Стаття надійшла до редакції 11.12.2012.